

1. Úvod

Problematika, kterou se v tomto článku chceme zabývat, je neobyčejně důležitá z hlediska možnosti předvídaní tendencí vývoje společnosti. Je pravda, že otázky životního stylu, sociálního chování, potřeb a hodnot jsou předmětem úvah různých autorů, ovšem každý z nich arbitrárně rozhoduje, co je vlastně předmětem jeho zkoumání, jaký pojmový rámec jím zachycuje a které empirické parametry dovolují nejlépe postihnout odpovídající aspekty. Často i pojmy jako „kultura“ a „životní styl“ jsou chápány jako synonyma, přičemž sociální chování, potřeby a hodnoty patří do okruhů obou dvou.

Jak psal S. Ossowski, „životní styl není vlastností stupňující se v nějaké škále, není to ani úroveň vlastnictví nebo vzdělání. Životní styl jako *vlastnost třídy* především zahrnuje velikost a formu spotřeby, přičemž se odráží v rozpočtu. Sama výše rozpočtu není pro životní styl rozhodující (je-li překročen „práh subsistence“, mohou být stejné sumy vydávány velmi různým způsobem), ovšem určité typy životního stylu předpokládají určitou výši rozpočtu“.¹

V této práci chápeme životní styl poněkud odlišným způsobem, i když není uvedenému vymezení příliš vzdálen² (z Ossowského vycházíme, zejména pokud jde o vazbu životního stylu na rozpočet). Naše pojetí bude jasnější, vymezíme-li vztah pojmu *životní styl* k pojmu *životní úroveň*.

Životní úroveň chápeme jako finančně měřené ekonomické možnosti, to jest určitý prostor rozpočtu jednotlivce nebo hospodářící domácnosti, *možnost* opatření určitého množství zboží a služeb v rámci jednoho měsíce nebo spíše roku. Životní úroveň představuje jak charakteristiku zvláštních jednotek, tak i — jako sumární ukazatel — charakteristiku jednotlivých sociálních skupin nebo globální společnosti.

Naproti tomu *životní styl* je výsledkem jistých voleb týkajících se každodenních aktivit a uskutečňovaných lidmi na určité životní úrovni. Životní styl zahrnuje potřeby akceptované v dané sociální skupině i uznávané a realizované *vzory jejich uspokojování*. Uvedme příklad: Počínaje určitou životní úrovní nemusíme vydat veškerý svůj příjem — jeho část můžeme uspořít; můžeme jeho podstatnou část vydat na stravování nebo na jiné materiální hodnoty; můžeme vydat více na materiální hodnoty, nebo tyto výdaje omezit ve prospěch takzvaných kulturních hodnot. Můžeme značnou část rozpočtu vydat na alkohol, nebo také na nákup knih, na úpravu bytu, nebo na turistiku. Přitom uvedenou diferenciaci možnosti voleb uvádíme jen jako příklad, bez nároku na vyčerpání a systemizaci zkoumané oblasti.

V obecné poloze je životní styl částečně určen pouze možnostmi uspokojování potřeb a v menší míře pak povahou potřeb. Charakteristika životního stylu je ostatně

* V tomto článku je využit text studie *Přeměny životního stylu a sociální struktura v Polsku*, zpracované v oddělení sociálních prognóz Ústavu pro filosofii a sociologii M. Czerwińskim, A. Pawelczyńskou, A. Sicińskim a J. Strzeleckim.

¹ S. Ossowski, *Struktura klasowa w społecznej świadomości*, Ossolineum, Łódž 1957, s. 48.

² Z mnoha pojetí uvádíme toto vymezení termínu: „... životní styl je určitým celkem chování, snah, potřeb, kulturních zvyklostí, zvyků a zálib, které se dají měřit verifikovatelným způsobem“ (R. Dyoniziak, *Zróżnicowania kulturowe społeczności wielkomięskiej*, PWE, Warszawa 1969, s. 18). Ne nějaká teorie, nýbrž korelační analýzy mají tedy v tomto chápání vymezen ten aspekt sociální skutečnosti, který je určen jako „životní styl“.

Tomuto pojetí je věnována také práce A. Tyszka, *Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia*, PWE, Warszawa 1971. Autor vychází z úvah M. Webera a navrhuje rovněž na americké sociologické studii. Ve své práci poukazuje na rozdíly mezi vlastním pojetím životního stylu a pojetím Ossowského: „V dalším textu této práce nechápeme kategorii životního stylu jako fíkalou vlastnost nějaké třídy, nýbrž jako syntetický kvalitativní výraz individuální situace. Nejadekvátnejší se v tomto směru zdá být empirický výzkum toho, které ze znaků skutečně nabývají rozhodujícího významu pro sociální hierarchii a z jakého hlediska“ (cit. d., s. 107). S tímto Tyszkovým závěrem se plně shodujeme, ačkoli naše chápání termínu je poněkud jiné.

značně obtížnější než charakteristika životní úrovně, přičemž ekonomická měřítka zde mohou mít pouze pomocný význam. Přinejmenším v obecné etapě studia této otázky se zdá, že neadekvátnějším postupem je empirické odkrývání určitých diferenciací, jejich vazeb a svazků voleb vyúsťujících do určení různých, vzájemně si konkurujících životních stylů. Takto se také zpravidla postupuje při výzkumech. Je důležité dodat, že životní styl v našem chápání se neskládá pouze z prvků patřících do oblasti spotřeby, nýbrž zahrnuje i takové jevy, jako je diferenciace pracovních profesijního prestiže, diferenciace kulturní participace, diferenciace zvyklostí apod. Je to tedy souhrn heterogenních elementů částečně odpovídající francouzskému termínu „genre de vie“ (proti „niveau de vie“),³ anglickému „way of life“ nebo ruskému „obraz žizni“.

2. Životní styl a životní úroveň

Z četných publikací obsahujících statistická data o příjmech a výdajích obyvatelstva není snadné získat představu, jež by sifikace běžně uváděné ekonomy — přimout následující diferenciaci příjmových zdrojů.⁵

Zdá se, že je tu třeba brát v úvahu především tyto oblasti:

- příjmy (jejich zdroj a velikost)
- velikost a charakter společenské spotřeby
- rozpočty hospodařících domácností.

Individuální příjmy

Zdá se, že pro účely analýzy životního stylu by bylo třeba -- na rozdíl od klasifikace běžně uváděné ekonomy -- přimout následující diferenciaci příjmových zdrojů.⁵

³ Srovnej J. Fourastié, *Le grand espoir du XXe siècle*, Gallimard, Paris 1963, s. 23.

⁴ Obtíže při získávání potřebných dat mají různé zdroje. Věrohodnost informací plynoucích z výzkumů rodinných účtů je např. omezena záměrnými i nezáměrnými rozdíly mezi informací poskytovanou dotazovanými osobami a skutečným stavem (může zde jít o zamlžování vedlejších příjmů, zejména je-li jejich legálnost pochybná; o falešné údaje o výdajích např. na alkohol, ale také o tendence skrývat jak extrémní nedostatky, tak přehnaný luxus.)

⁵ Do příjmů tedy zahrnujeme všechny peněžní příjmy včetně důchodů a sociálních dávek, které jsou v běžných pojetích zpravidla zahrnovány do jiných kategorií (jako složky společenské spotřeby). Východiskem je pro nás určení prostoru možností voleb v oblasti uspokojování potřeb spojených s dispozicí s nižší či vyšší peněžní sumou a určení zdroje, z něhož tento příjem pochází.

⁶ Do této kategorie zahrnujeme výplaty z osobního

- příjmy ze zaměstnání⁶
- starobní nebo jiné důchody apod.
- peněžní sociální příjmy⁷
- jiné zdroje příjmů⁸

Příjmy z nezemědělské práce (hlavně ze zaměstnání) dostávalo v Polsku v roce 1966 cca 55 % ekonomicky činných obyvatel země, což spolu se závislými příslušníky rodin představovalo okolo 60 % obyvatelstva. Velikost těchto příjmů byla diferencována od zákonného minima (které od roku 1956 postupně stoupá) až k příjmům nad 5000 zlotých. Charakteristickou vlastností polské mzdové politiky je skutečnost, že přes změny ve výši příjmů, jež proběhly v posledních patnácti letech, se rozpětí mezi 10 % nejnižší odměňovaných (dolní decil) a 10 % nejlépe odměňovaných (horní decil) prakticky nezměnilo a zůstává v relaci 1 : 5.

Výše platů se pochopitelně liší v závislosti na vykonávané práci; charakteristická je relace odměn duševních a manuálních pracovníků — přibližně 1 : 1,2 (tato relace se vytvořila v období šestiletého plánu 1950—1955), a to na rozdíl od předválečné doby, kdy byly platy duševních pracovníků zhruba třikrát vyšší než mzdy pracovníků manuálních. Naproti tomu relace úrovně příjmů určených pro spotřebu u zemědělské a nezemědělské populace činí 1 : 1,5.⁹

Určité rozdíly nacházíme mezi platy v různých sektorech národního hospodářství a také uvnitř těchto sektorů, jako například v různých odvětvích průmyslu. Je pravda, že nemáme k dispozici data porovnávající platy stejně kvalifikovaných osob v různých sektorech nebo odvětvích národního hospodářství, avšak informace o průměrných platech poskytují dostateč-

i neosobního fondu, odměny, prémie, výplaty z podnikového fondu apod.

⁷ Do této kategorie bychom zahrnuli pracovní a zákonné podpory, stipendia apod.

⁸ Tato příjmová kategorie by vyžadovala další diferenciaci pro svoji heterogennost (která má určité sociální důsledky), avšak nemáme statistická data pro takové adekvátní členění. Patří do ní příjmy z tzv. soukromé iniciativy (jejich jasné určení a analýza distribuce jsou obtížné), příjmy zemědělské populace (v tomto případě je důležité ohodnotit naturální spotřebu představující doplněk k peněžním příjmům). Určitá kategorie osob ovšem také disponuje příjmy z úspor, dostává peníze od příbuzných (včetně těch, kteří žijí v zahraničí). Samostatnou položku pak tvoří příjmy z očividně nelegálních zdrojů.

⁹ Údaje jsou převzaty z práce A. Rajkiewiczze a Z. Żekońského, *Warunki życia ludności* (v: 25 lat gospodarki Polski Ludowej, red. K. Sekomski, PWE Warszawa 1969), s. 177, 178, 181.

nou představu o tomto jevu. Platí se rovněž diferencují v závislosti na místě dané organizační jednotky, jež pracovníka zaměstnává, v hierarchii řízení.

Celková diference odměn (vytvořená ještě v období šestiletého plánu, tedy ve zcela odlišných hospodářských podmínkách) se promítá jak do ekonomiky, tak i do sociální sféry. Nejvíce nás v této souvislosti zajímá otázka, zda zaměstnání v jednotlivých sektorech a odvětvích národního hospodářství je faktorem diference životního stylu, a to mimo jiné i prostřednictvím diference odměn.

Životní úroveň není však ani tak formována individuálními příjmy jako spíše příjmy připadajícími na jednu osobu v rámci hospodářící domácnosti. Takové údaje můžeme získat z analýzy rodinných účtů, i když věrohodnost informací pocházejících z tohoto zdroje je do určité míry omezena. Výraznější obraz diference životní úrovně bychom obdrželi, kdybychom měli ještě další dva druhy informací. Jednak by to měly být informace o velikosti a sociálním rozložení maximálních příjmů (příjmy majitelů soukromých podniků, příjmy některých kategorií rolníků, jako např. zelinářů apod., příjmy některých kategorií tvůrčích pracovníků atd.). Ještě více snad chybí data určující „minimální“ úroveň. Přitom nám nejde o nějaké fakticky nevyčíslitelné biologické minimum, nýbrž o kulturně podmíněné „minimum sociální“. Rovněž nemáme na mysli částku nezbytnou pro udržení života,¹⁰ nýbrž určení úrovně uspokojování určitých základních potřeb, považovaných za minimální z hlediska systému hodnot a zvyklostí určitých sociálních kategorií.¹¹

¹⁰ Obtíž při určení tohoto druhu minima vyplývá z diference potřeb — zejména těch, které jsou pokládány za „základní“ (potřeby stravování, odívání, bydlení apod.; patří sem zpravidla i výdaje na zdraví a hygienu, určité drobné osobní výdaje a také výdaje na výchovu dětí) — v závislosti na fyziologických a psychologických rozdílech jednotlivců a také na rozdílech v životním prostředí a povaze vykonávané práce (či obecněji způsobu života). Určení těchto faktorů není zdaleka jasné. Kromě toho je prakticky nemožné odlišit faktory biologické a fyziologické od faktorů kulturních a sociálních.

¹¹ Výzkumy těchto problémů soustřeďují pozornost na skutečnost, že respektování sociálních hledisek (obvykle hledisek skupinových) vede k rezignaci na uspokojení potřeb považovaných za základní, a to ve prospěch jiných potřeb, jež příslušná skupina vysoce hodnotí.

¹² Problém minimální odměny a minimálních reprodukčních nákladů pracovní síly analyzoval K. Marx, který také ukázal mechanismus utváření tohoto minima. Mimo jiné napsal: „*Hodnota pracovní síly čili hodnota práce* má některé zvláštní

Zdá se, že „sociální minimum“ tohoto typu se musí stát jedním z nejdůležitějších ukazatelů ekonomického a sociálního rozvoje země. Hlavními úkoly sociální a ekonomické politiky¹² musí být v prvé řadě zlepšení životních podmínek skupin žijících pod minimální úrovní a v druhé řadě zvýšení ukazatelů životní úrovně považované v naší zemi za minimální.

Protože nemáme ani údaje o příjmech nejlépe situovaných skupin, ani určení „sociálního minima“, těžko zde můžeme dospět k tomu, co by jistě mělo určitý význam z hlediska propojení dat o „životní úrovni“ s problematikou „životního stylu“, tedy k určení toho, na jaký životní styl „stačí“ jednotlivé kategorie naší společnosti (např. jak lokalizované sociální skupiny a v jaké míře si mohou „dovolit“ auto, chatu nebo zahraniční zájezd, které skupiny si mohou moderně zařídit byt nebo rychle reagovat na změny módy apod.). Úkolem příštích sociálně ekonomických výzkumů by mělo být osvětlení této problematiky, tak důležité pro formulaci modelu spotřeby, na nějž je třeba pohlížet v souvislosti s přeměnami životního stylu (tato souvislost se ukazuje jako zvlášť důležitá z hlediska prognózování).

Do příjmů obyvatelstva jsme rovněž zařadili starobní a jiné důchody a sociální dávky. Jde totiž o to, že z hlediska životní úrovně jakožto faktoru podmiňujícího životní styl je skutečností, že „životní úroveň“ je zabezpečována vlastními pracovními příjmy (nebo z jiných zdrojů), ze starobního či jiného důchodu, méně významná. Jestliže pracovník přejde do důchodu, nerad zásadně mění životní styl, který si vytvořil v dosavadním životě, v žádném případě pak si nechce snížit

rysy, které ji odlišují od hodnoty všeho ostatního zboží. Hodnota pracovní síly se utváří ze dvou prvků, z nichž jeden je čistě fyzický, druhý historický čili společenský. *Krajní hranice* hodnoty pracovní síly je určena prvkem *fyzickým*, to znamená, že dělnická třída, aby se mohla udržet a reprodukovat, aby mohla zajistit natrvalo svou fyzickou existenci, musí dostávat životní prostředky absolutně nezbytné k životu a k rozmnožování. *Hodnota* těchto nezbytných životních prostředků je tedy *krajní hranice hodnoty práce*. . . Kromě tohoto čistě fyzického prvku je *hodnota práce* v každé zemi určena *tradiční životní úrovní*. To se netýká jen čistě fyzického života, nýbrž i uspokojování jistých potřeb vyvěrajících ze společenských podmínek, do nichž jsou lidé postaveni a v nichž vyrůstají. . . Tento historický čili společenský prvek, který věhá nad hodnotu práce, se může zvětšovat nebo zmenšovat, dokonce vůbec zmizet, takže zůstává pouze fyzická hranice“ (K. Marx — B. Engels, *Spisy*, sv. 16, SNPL Praha 1965, s. 181—182).

životní úroveň. Přitom žije ve stejném prostředí, které má určité standardy hodnocení životního stylu a které — v naší kultuře — zásadním způsobem nerozlišuje mezi pracujícími a důchodci. Politika vůči důchodcům, která se v naší zemi v poslední době provádí, je zaměřena na stálé zvyšování jejich příjmů, jež se mají podle možnosti co nejvíce blížit jejich dřívějším výdělům.

Podpory různého druhu jsou z hlediska analýzy „životní úrovně“ jednou ze složek hotovostních příjmů jednotlivců či rodin. Skutečnost jejich zdánlivé nezávislosti na vykonávané práci je koneckonců činí nástrojem politiky omezující disproporce v životní úrovni.

Společenská spotřeba

Představa diferenciací „životní úrovně“ v Polsku není možná bez naznačení problému distribuce fondu „společenské spotřeby“. Naše pojetí tohoto pojmu se neshoduje s jeho užíváním v řadě ekonomických prací — jde nám pouze o ty statky a služby, které jednotlivci a rodiny dostávají bezekvivalentně (např. bezplatná lékařská péče, bezplatné školství) nebo levněji, než odpovídá „tržním“ cenám (např. rekreace za 30 zlotých denně, na niž je z fondu společenské spotřeby doplácena částka 70 zlotých i více).

Nemáme k dispozici data o distribuci fondu společenské spotřeby mezi jednotlivé sociálně profesionální kategorie nebo o diferenciaci využívání různých forem tohoto fondu. Podle předpokladu má tento fond vyrovnávat sociální nerovnosti, v praxi se ovšem setkáváme s jinými kritérii rozdělování, která nerovnost ještě zůstávají (např. rekreace, lázeňská péče).

Rodinné rozpočty

Povězme ještě několik slov o výdajích z rodinných rozpočtů. Nemáme k dispozici směrodatné údaje charakterizující skutečné rozpětí výše rozpočtů, ani specifickou analýzu rozpočtů z hlediska diferenciací tříd a vrstev. Musíme se tedy spokojit výdaji „průměrné“ hospodářské domácnosti, jakkoli si uvědomujeme nedostatek podobných informací.

Z výzkumů¹³ vyplývá, že poměr výdajů na osobu v rodině manuálního pracov-

níka ve srovnání s odpovídajícími výdaji domácností pracovníků duševních byl v roce 1962 tento:

Položka výdajů	Výdaje na hlavu v domácnosti duševního pracovníka v poměru k domácnosti manuálního pracovníka (výdaje v domácnosti manuálního pracovníka = 100)
Výdaje celkem	130
Z toho:	
stravování	112
oděv a obuv	129
bydlení	145
světlo a otop	124
zdraví a hygiena	165
kultura a vzdělání	152
alkohol a kouření	95
jiné výdaje	167
kommunikace a spoje	165

Struktura výdajů se rovněž liší v závislosti na výši příjmů a na věku hlavy hospodářské domácnosti. Není zde místa na podrobnější rozbor těchto diferencí — uvedené údaje jsme zaměřili pouze na ilustraci problému závislosti životního stylu na životní úrovni, tedy závislosti voleb na okruhu možností v podstatně míře vyznačených rozpočtem hospodářské domácnosti.

Jak se zdá, v perspektivě, která nás zde zajímá, můžeme očekávat tyto směry přeměn životní úrovně a jejich činitelů:

- růst průměrné životní úrovně;
- likvidaci problémů osob žijících pod „sociálním minimem“ a zvýšení tohoto minima;
- u ekonomicky aktivních osob růst podílu příjmů ze zaměstnání;
- růst průměrné mzdy;
- změny v diferenciaci mezd mezi sektory a odvětvími národního hospodářství;
- růst velikosti důchodů a podílu sociálně zabezpečených osob.

Dále se domníváme, že od sociální politiky můžeme očekávat:

- využívání a rozvíjení konzumu z fondu společenské spotřeby jakožto faktor vy-

¹³ Tymowski A., *Dochody i wydatki pracowników przemysłu*, Instytut Pracy, Warszawa 1967, s. 100 a n.

rovnání diferencí vyplývajících z růstu spotřeby individuální;

b) vytvoření systému rodinných podpor nefektivního charakteru jakožto prvku populační a zaměstnanecké politiky apod.

Všechny tyto hypotézy vztahující se k formování přeměn životního stylu je pochopitelně třeba verifikovat seriózními výzkumy, jež by zahrnovaly ekonomické i sociologické aspekty.

Jestliže jsme se začali zabývat problematikou vazeb mezi životním stylem a životní úrovní, bylo právě naším cílem soustředit pozornost především na tento důležitý aspekt očekávaných přeměn životního stylu. Jestliže jsme se přitom rozhodli ukázat určité problémy, které jsou dobře známy ekonomům a nejsou cizí sociologům, pak to nebylo proto, abychom systemizovali existující vědění, nýbrž spíše proto, abychom ozřejmili obrovský rozsah našich ekonomických a statistických neznalostí v této oblasti. Z hlediska socialistické sociální a ekonomické politiky omezuje neznalost řady jevů každodenního života zásadním způsobem možnosti předvídání změn.

Životní úroveň — životní styl — zdraví

Životní úroveň představuje základní bariéru omezující možnosti svobodné volby. Dosud jsme se zabývali pouze ekonomickými podmínkami životní úrovně a jejími důsledky pro životní styl. Stejně vážnou roli ovšem hrají i určité biologické vlastnosti člověka, spjaté s jeho věkem a jeho zdravím.

Protože vzhledem k omezenému rozsahu článku nechceme podrobněji tyto problémy rozebírat, uvedeme pouze, že vědecká problematika životního stylu musí brát zřetel na základní kritéria omezující různé možnosti volby. Vyžaduje to mezi jiným i větší přesnost zkoumání vazeb mezi životní úrovní, životními podmínkami, zdravotním stavem a životním stylem.

3. Dynamika přeměn životního stylu v Polsku

V předchozí části jsme se zabývali závislostí životního stylu na životní úrovni. Životní úroveň ve značné míře determinuje možnosti výběru způsobů uspokojování potřeb, jež jednotlivci a sociální skupiny mají. Pod určitou životní úrovní

volba prakticky neexistuje, protože všechny výdaje se týkají výlučně takzvaných primárních nebo základních potřeb. Nad tímto minimem začíná, a to ve značné závislosti na životní úrovni, „volný výběr“ kulturního charakteru. Tento výběr či volbu není možno určit stejně jasným způsobem jako u životní úrovně, kterou můžeme měřit výši měsíčních výdělků a příjmů na hlavu v rodině. O výběru v určité míře informují výzkumy rodinných účtů (struktura spotřebního koše), spadají sem však i určité třídní, regionální a rodinné zvyklosti a tradice, přičemž individuální volby jsou utvářeny i v souvislosti s životními drahami, osobnostními zvláštnostmi, preferencemi, potřebami a zájmy.

Ačkoliv existuje rozsáhlá literatura o této problematice, její využití pro syntetickou diagnózu nebo formulaci prognostických hypotéz je zpravidla obtížné. a to pro nesrovnalost materiálů z hlediska zkoumaných populací a především pak pro různost terminologií, výzkumných hypotéz a metod.

Slabostí našich úvah na toto téma je také to, že v oblasti kulturních aspektů životního stylu operujeme obecnými údaji a pouze postulujeme nezbytnost komplexních výzkumů, které by dovolily osvětlit potřeby, volby, chování, preference a motivace v kontextu životní úrovně nebo jiných sociálně ekonomických faktorů.

Z obecného hlediska se životní styl v současném Polsku mění velmi rychle, a to především v důsledku působení těchto faktorů:

- růstu životní úrovně
- utváření nové sociální struktury
- urbanizace země
- industrializace a civilizačně technického vývoje (vědeckotechnické revoluce)
- růstu úrovně vzdělání
- vzorů přicházejících z jiných zemí
- prostředků masové komunikace.

Prostorová a sociální mobilita, k níž došlo v Polsku po poslední válce; katastrofální všeobecné zubožení země v důsledku války; odstranění dvou sociálních tříd, které v Polsku před válkou vládly (velkostatkářů a buržoazie); rovnostářské ideály a sociální ekonomická politika nového řádu — to všechno jsou faktory, jež zásadně modifikovaly nebo úplně pře-

měnily dosavadní životní styl všech sociálních tříd a vrstev. Pro dělnickou i rolnickou třídu se vytvořily možnosti vzestupu, možnosti utváření nového životního stylu, i když pro některé vrstvy zahrnuté v těchto třídách (dělnickou a rolnickou „aristokracii“) znamenaly uskutečněné změny ztrátu privilegovaného postavení. Pro inteligenci — do značné míry během okupace zlikvidovanou — přinesly nové podmínky zlom v jejím společenském postavení a dosavadním životním stylu i nezbytnost jeho úplné přeměny ve všech aspektech.

Provedené přeměny sociální struktury obrátily dřívější životní styl v trosky. Jak známo, takové přeměny, jako rozpad existujících sociálních struktur a vazeb, se promítají i do rozpadu sociálních norem a vzorů. V té míře, jak nové sociální struktury silí a fixují se, vedou k vytváření nových norem a vzorů, ovšem v dlouhodobém procesu. Je zcela pochopitelné, že tento proces nebude v Polsku ještě dlouho ukončen. Za prvé, ačkoli se po odstranění staré sociální struktury a s ní spjatých kritérií diferenciac na „vyšší“ a „nižší“ vrstvy vytvořila nová kritéria diferenciac, nejsou ještě zcela jednoznačná ani plně zakotvená ve společenském vědomí. Za druhé, sociální mobilita je u nás stále značná a rovněž pokračuje proces prostorové mobility z venkova do měst, což stále vytváří situace vedoucí ke srážkám různých životních stylů a jejich různého hodnocení. Za třetí, i nadále probíhají změny v životním stylu zvláštních jednotek, malých skupin, sociálních vrstev a tříd, jež jsou spojeny s ostatními výše jmenovanými faktory.

Urbanizace poskytuje stále většímu počtu lidí příležitost přejít na „městský“ životní styl, který se od „venkovského“ liší jak využíváním městského vybavení, tak i organizací života, typy vazeb atd.

Faktorem, který bude i perspektivně působit na zachování určitých prvků obecné diferenciac životního stylu i vytvoření nových diferencí, může být regionální různost tempa urbanizace. Zde je třeba také očekávat, že životní styl bude i nadále spjat s diferenciací prostorové organizace.

Industrializace či obecněji civilizačně technický rozvoj vede k modernizaci životního stylu lidí pracujících v rostoucím moderním průmyslu, na moderních tech-

nických zařízeních a v podmínkách moderní organizace práce.

Růst úrovně vzdělání vede k tomu, že si lidé uvědomují možnosti spojené se zvyšováním životní úrovně i potřeby intelektuálnějších, estetičtějších aktivit. Současně vede i k formování nových aspirací a nových potřeb.

V současném světě hraje stále větší roli působení kulturních vzorů přes hranice jednotlivých zemí. Proto i životní styl, jež se utvořil jinde, ovlivňuje aspirace a chování polské společnosti, a to ve všech sociálních třídách, byť ne ve stejném stupni.

Tisk, rozhlas a především televize — neboli takzvané *prostředky masové komunikace* — jsou důležitým zdrojem procesů sjednocení životního stylu. Ačkoli — zejména v případě televize — významným způsobem působí na trávení volného času a především pak šíří stejné obsahy a stejné vzory do všech sociálních vrstev a tříd, nemůžeme vzhledem k individuálnímu výběru a interpretaci přijímaných informací intenzitu tohoto působení přeceňovat.

U všech uvedených faktorů, modifikujících a utvářejících životní styl jednotlivých sociálních tříd, vystupuje obecná tendence sjednocování životního stylu diferencujícího různé sociální třídy a vrstvy i tendence zmenšování distancí mezi nimi. Základní příčinou tohoto jevu je skutečnost, že uvedené stylotvorné faktory mají v naší zemi *obecný charakter*, neomezují se na ty či ony třídy, vrstvy nebo územní oblasti.

V jaké míře tento proces probíhá směrem, který by bylo možno příznivě hodnotit, to jest v jaké míře nový životní styl přejímá „to nejlepší“ z tradičních životních stylů jednotlivých tříd a vrstev a v jaké naopak není jednoznačně spjat s hodnotícími kritérii (obecně v kategoriích adekvátnosti vůči zásadním hodnotám našeho sociálně ekonomického systému), je obtížné posoudit.

Jak si celkově představujeme směr přeměn životního stylu v současném Polsku? Řada výzkumů poukazuje na skutečnost, že mnoho aspektů diferenciac životního stylu jde „napříč“ třídních rozdílů. Uskutečněné přeměny sociální struktury způsobily především rozpad starých životních stylů charakteristických pro jednotlivé třídy a vrstvy, vcelku však ještě nevedly ke vzniku nových diferencí. To pochopi-

telně neznamená, že by zde diferenciace neexistovala. Právě naopak — difference vystupují velmi výrazně, přičemž jsou spíše spjatý s určitými „rozměry“ sociální stratifikace než s hlavními prvky sociální struktury.

Nejsilněji diferencují životní styl tyto dimenze:

1. diferenciace příjmů, 2. diferenciace vzdělání, 3. rozdíly mezi bydlištěm v městě a na venkově, 4. rozdíly povolání.

Vzhledem k tomu, že neexistuje těsná spjatost mezi sociální strukturou a diferenciací životního stylu, není v zásadě žádná z existujících sociálních tříd vůdčí třídou utvářející národní vzory životního stylu. Tradice různých vrstev, smíšené s novými prvky, neskládají nějaký výrazný model, a tím méně je možné hovořit o tom, že by některá ze sociálních tříd a vrstev reprezentovala takový model.

Nejobecněji by snad bylo možno charakterizovat tendence celkových přeměn takto: *Současné přeměny probíhají na jedné straně v podobě zanikání rozdílů mezi životním stylem jednotlivých sociálních tříd a vrstev a na druhé straně v podobě růstu individualizace tohoto stylu, růstu rozdílů mezi jednotlivci patřícími do těchto tříd či vrstev.* Očekáváme zmenšení úlohy sociálního rozvrstvení (a zde především úlohy ekonomických rozdílů) jakožto diferenciálního faktoru naší společnosti. Toto tvrzení je ovšem spíše hypotézou než závěrem, který by bylo možno plně doložit výsledky provedených výzkumů.

4. Případné modifikace životního stylu v perspektivě roku 2000

Vycházíme z hypotézy, že podoba budoucího životního stylu v naší zemi bude záviset na těchto faktorech:

- budoucí sociální struktura
- růstu průměrné životní úrovně
- diferenciací životní úrovně sociálních tříd, vrstev a kategorií
- proporcí individuální a společenské spotřeby
- účasti na sociálně politickém životě, stupni demokratizace
- budoucím mezinárodním kontextu
- přeměně společenského vědomí
- vědeckotechnické revoluci, přeměně „přírodního“ prostředí a infrastruktury, technologickém rozvoji.

Jakou roli mohou podle našeho názoru hrát uvedené faktory a jaké důsledky se nám zdají pravděpodobnější? Pokusíme se na tuto otázku stručně odpovědět, ovšem nikoli ve formě prognóz, nýbrž v podobě formulace problémů, jež bude třeba na příště mnohem systematictěji analyzovat.

Jestliže je správná naše předpověď, že se v příštích třiceti letech v Polsku utvoří jakási „střední vrstva“ (s převahou „střední majetnosti“ a „středního vzdělání“) zahrnující značnou část společnosti, pak můžeme očekávat i krystalizaci určitého životního stylu vlastního této vrstvě. O tom, jaké tendence můžeme očekávat, pokud jde o podobu tohoto životního stylu, budeme hovořit dále. Zde alespoň připomeňme, že pokud je správná výše uvedená teze o tom, že přeměny životního stylu směřují k rozšíření prostoru individuálních voleb a ke zmenšení úlohy stratifikace jakožto diferencujícího faktoru, a pokud tato zákonitost zůstane i nadále platná (což se zdá být pravděpodobné), můžeme očekávat, že životní styl „střední vrstvy“ bude předpisovat menší okruh chování než kterýkoli z tradičních stylů starých sociálních tříd a bude také determinován menším okruhem sociálních partikularismů; bude však přitom více ovlivňován společným étosem a osobními sklony.

Vedle životního stylu dominující „střední vrstvy“ může vzniknout diferenciace životního stylu skupin zaujímajících velmi důležitá místa v sociální struktuře. Rovněž se domníváme, že i nadále se v Polsku udrží určitá specifická venkovského stylu života, a to přes značné zmenšení rozdílů mezi „městským“ a „venkovským“ životním stylem.

Můžeme očekávat, že v budoucnosti bude existovat i určitý životní styl lidí žijících na okraji společnosti. I když se domníváme, že do roku 2000 se instituce sociálního zabezpečení v naší zemi rozvinou natolik, že bude úplně odstraněna nouze a postiženým jednotlivcům (tělesně a duševně) se dostane státní péče, nelze vyloučit jevy „zvolené bídy“, odmítnutí materiálních a duchovních hodnot akceptovaných společenskou většinou.

Pokud by se naše předpoklady týkající se sociální politiky prováděné v nastávajícím období v naší zemi nepotvrdily a v souvislosti s tím by se prognóza pře-

měny sociální struktury směrem k rovnosti ukázala nesprávnou (tj. diferenciací faktory by vedly k růstu a k relativní stabilizaci sociální diferenciace), museli bychom očekávat silnější diferenciaci životního stylu mezi sociálními třídami a vrstvami. Současná dekompozice životního stylu by byla překonána novou kompozicí, kterou lze ovšem těžko podrobněji popsat. Celkové diferenciací tendence by vyplynuly z úlohy, kterou by hrály faktory, jimiž jsme se již zabývali.

Prvním z nich je úloha *spotřeby*, o níž jsme hovořili na místě věnovaném životní úrovni.

Dalším významným faktorem, který rozhodne o budoucím životním stylu, je stupeň *demokracie řízení*, zejména pak zapojení širokých mas do procesů ekonomického a politického rozhodování. Takové zapojení může vytvořit protiváhu „spotřebních“ tendencí – připisování nadměrného významu a prestiže úloze spotřeby materiálních statků různého charakteru.

Význam budoucího *mezinárodního kontextu* může být různý. Především bude v určité míře podmiňovat průběh ostatních procesů (mezi jiným i tempo zvyšování životní úrovně, a to prostřednictvím podílu výdajů na obranu ve státním rozpočtu, stupeň demokratizace apod.). Jiným důsledkem tohoto kontextu je „import“ vzorů životního stylu vytvořených v jiných zemích. To, jaké životní styly budou v jiných zemích dominovat a které z těchto zemí se budou těšit většímu a které menšímu prestiži, to všechno může mít vliv na utváření životního stylu v Polsku. Konečně úloha mezinárodního kontextu se může projevit i tím způsobem, že v situaci, kdy se naše země ocitne v roce 2000 v poměrně nevelké skupině zemí ekonomicky privilegovaných, internacionalistické cítění zakotvené v organických základech socialismu se bude muset bránit „spotřebitelským“ tendencím ve výše uvedeném smyslu. Naproti tomu zánik takového cítění by mohl ještě posílit tendence životního stylu privilegované společnosti.

O podobě budoucího životního stylu rozhodnou do značné míry přeměny *společenského vědomí*. Jde tu o roli velmi složitou, jejíž předvídaní je mimořádně obtížné. Je třeba se ptát, v jaké míře a v jakém směru se bude měnit hodno-

tový systém naší společnosti, zejména její rovnostářské cítění, kritéria „vyššího“ a „nižšího“ na škále sociálního prestiže, její „demokratický étos“. Sled změn v této oblasti, záměrná sociální politika utvářející žádoucí postoje a zabraňující nežádoucím postojům mohou do značné míry rozhodnout o životním stylu polské společnosti v roce 2000.

Jako důležitý faktor utváření nového životního stylu jsme již uvedli přeměny ve sféře lidského prostředí. Takové momenty, jako utváření obrazu krajiny či vůbec „zpracování prostoru“, nové vynálezy a inovace, zejména týkající se spojů a komunikací včetně použití samočinných počítačů, to vše bude bezpochyby mít značný vliv na budoucí životní styl.

Naše předpovědi hovoří o rostoucí roli individuálních, osobnostních faktorů životního stylu, jak je přináší ekonomický a sociálně kulturní vývoj. To však neznamená, že jedinou konsekvencí této tendence by byl „osamělý dav“. Vidíme jinou možnost existence množství životních stylů odpovídajících psychickým a fyziologickým dispozicím a schopnostem, a to při jednotě pevného společenství uvědomělých celospolečenských zájmů, cílů a snah. Realnost takové optimistické vize však hodně záleží na tom, do jaké míry se podaří vyloučit konfliktní situace a zájmové rozpory.

5. Závěr

V této práci jsme se snažili nastínit problematiku přeměn životního stylu, mezi jiným i vzájemné závislosti mezi sociální strukturou a těmito přeměnami, a to na základě změn pozorovaných v současné době. Slo nám také o to zvážit budoucí eventuality především z hlediska šancí, ale také z hlediska hrozeb.

Materiály, které máme k dispozici, neposkytují zatím dostatečný podklad pro dalekosáhlé prognózy. Teprve podstatné rozšíření empirické báze dovolí prohloubit prognostické hypotézy vycházející z důkladné diagnózy současného stavu a pozorovaných vývojových zákonitostí.

Další rozvoj naší společnosti přitom do značné míry závisí na tom, jaké cíle bude chtít realizovat v průběhu nejbližších třiceti let a jaké cesty zvolí pro jejich dosažení. V této práci jsme chtěli osvětlit

prostor možností v oblastech, jež nás zajímají. Jestliže se chceme touto problematikou zabývat, je nutno zkoumané téma dále rozpracovávat, a to nikoli v první řadě formou získávání správných předpokladů, nýbrž především vytvořením přehledu úkolů, které před námi stojí.

Základní obtíž při formulaci zásadních hypotéz týkajících se přeměn životního stylu, zejména pak vazeb mezi budoucí sociální strukturou a životním stylem společnosti roku 2000, vyplývá z nedostatku věrohodných diagnóz současné situace. Je pravda, že výzkumy sociální struktury jsou v naší zemi poměrně rozvinuté, ovšem ani v této oblasti nebyly všechny aspekty dostatečně osvětleny. Značně horší je ovšem situace ve studiu životního stylu a jeho přeměn v lidovém Polsku. Nemáme k dispozici systematické výzkumy zaměřené na naše pojetí životního stylu a zejména na jeho diferenciaci v jednotlivých sociálních třídách. Proto i když jsme se snažili ukázat na určité prvky životního stylu a jeho přeměny, nepodařilo se nám postihnout problém v jeho kontinuitě, zejména pokud šlo o jeho nejvýznamnější vazbu na životní úroveň a její změny. Kromě toho ty výzkumy, které

nějaké údaje o životním stylu přinášejí, činí tak zpravidla distributivním způsobem — tzn. hovoří spíše o diferencích mezi lidmi než mezi skupinami a málo se zabývají vazbami životního stylu na sociální instituce.

Úkolem mimořádné závažnosti nadále zůstává vypracování nových ukazatelů sociálního rozvoje, které by svým kvalitativním charakterem doplňovaly — a v určitých případech možná i nahrazovaly — dnešní kvantitativní, tzn. ekonomické ukazatele vývoje.

Tento článek ukázal východisko pro systematictější diagnosticko-prognostické studie¹⁴ o životním stylu v naší zemi, koncipované v rámci výzkumů státního plánu v letech 1971–1975 a týkající se předvídaných změn ve spotřebních vzorech, kulturních potřebách a hodnotovém systému polské společnosti. Tyto výzkumy představují základní úkol řady vědeckých pracovišť. Pojetí tohoto problému jakožto „uzlového“ a jeho dostatečné osvětlení může vytvořit skutečný základ pro sociální a ekonomickou politiku, jež rozhodne o podobě polské společnosti v dalších třiceti letech.

Přeložil Jiří Večerník

¹⁴ Pokud jde o prognostické koncepce v Polsku, viz mj. tyto práce A. Słocińskiego: *Prognozy a nauka*, KIW, Warszawa 1969; *Główne tendencje we współczesnej literaturze prognostycznej*, in: *O podstawach prognozowania*, Komitet „Polska 2000”, Ossolineum,

Wrocław-Warszawa-Kraków 1970; *Prognozowanie a planowanie społeczne w systemie gospodarki socjalistycznej*, in: *Polityka gospodarcza a polityka społeczna*, „Omega”, WP, Warszawa 1971.